

რუსთველოლოგიის საკითხები

A.

ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემა *

ამ პატარა წერილში მე არ ნაქვს განზრახვა ვილაპარაკო იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს 1712 წლის გამოცემა ვეფხისტყაოსნისა: არის ის კრიტიკული გამოცემა თუ უცვლელად გადმობეჭდილი რაღაც მოკლე, ჩვენამდე არ შენახული, ხელნაწერი? დღეს უკვე საბოლოოდ გარკვეულად უნდა ჩაითვალოს, რომ აღნიშნული გამოცემა არის თავისებური კრიტიკული რედაქცია, ესე იგი—შეგნებული შემოკლება ხელნაწერებში დაცული ვრცელი, დამატებიანი და ჩაშტებიანი, ტექსტისა; და თუ დღესაც ვინმე სხვაფრივ ფიქრობს, ის, პოემის შესავლის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „უცილობლობს ვითა ჯორი“. მე მინდა დავსვა საკითხი: ვინ არის რედაქტორი ამ ტექსტისა?

1712 წლის გამოცემა შესდგება ორი, ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი ნაწილისაგან; ერთია თვით ტექსტი პოემისა, მეორე მისი „თარგმანი“ ან კომენტარიები. მეორე ნაწილი, „თარგმანი“, ეკუთვნის ვახტანგს; ეს დამოწმებულია როგორც თარგმანში, რომელიც ასე იწყება: „მე ვსწერ, ძმისწული მეთვის გიორგისა და ძე ლევანისა, გამგებელი ქართლისა ვახტანგ, წიგნსა ამას“, ისე ვახტანგის „ეპიტაფიაში“, სადაც ვკითხულობთ: „დავსწერე ვეფხისტყაოსნის თარგმანობა“ (S 1512, გვ. 93). პირველი ნაწილი გამოცემისა, თვით პოემის ტექსტი, დამუშავებული და რედაქტირებული უნდა იყოს არა ვახტანგის მიერ, არამედ დამოუკიდებელი მისგან. ეს შემდეგიდან ჩანს: 1) წინააღმდეგ მოლოდინისა „თარგმანში“ არც ერთხელ, გაკვრითაც კი აღნიშნული არ არის, რომ ვახტანგმა პოემის ტექსტიც დაამუშავა; არ არის აღნიშნული ეს ჯრც დასახელებულ ეპიტაფიაში, რომელიც, როგორც ვთქვი, ვახტანგს „თარგმანის“ შედგენას მიაწერს, ტექსტის დამუშავებას, რედაქციას კი არა. ვახტანგს რომ ტექსტიც დაემუშავებია, ეპიტაფიაში ესეც იქნებოდა ნაჩვენები, ვინაიდან იქ აღნიშნულია ვახტანგის არა მარტო საავტორო, არამედ სარედაქციო მუშაობაც, მაგალითად, ნათქვამია: „დავსწერე სამართლის წიგნიო“ (იგულისხმება შეკრები და რედაქტირება მის მიერ კანონებისა). 2) რედაქტორი პოემის გამოცემის ბო-

* მოხსენებულია ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრის საჯარო სხდომაზე 25 დეკემბერს 1938 წ.

ლო სტროფში ამბობს, რომ ის, პოემა, „საღმრთოცაა და საეროცო“; ამას ვახტანგი ვერ იტყოდა, რადგანაც „თარგმანში“ ის ხაზგასმით აცხადებს, რომ ვეფხის-ტყაოსანი მხოლოდ საღმრთოა, საღმრთო მიჯნურობას გულისხმობს, რომ პოეტს ის „საეროდ არ უთქვამს“. 3) თანახმად პროფ. ა. შანიძის დაკვირვებისა, ამ გამოცემაში კომენტარიები გაკეთებული აქვს არა იმ ტექსტს, რომელიც გამოცემაში გვაქვს, არამედ სხვას: კომენტარიებში განმარტებულია მთელი რიგი სტროფებისა, რომელთაც პოემის დაბეჭდილ ტექსტში ვერ ვპოულობთ, ანადა—კომენტარიებში განმარტებულია ერთი სიტყვა, თვით პოემაში კი მოყვანილია სულ სხვა (ვეფხის-ტყაოსანი 1712 წლისა, პირველი გამოცემა, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ. გვ. 393). რას ნიშნავს, ან როგორ უნდა გავიგოთ ეს?¹ ვახტანგი იმდენად გონიერა, განათლებული და წინდახედული კაცი იყო, რომ ასეთს რამეს ის ვერ ჩაიდენდა: მოეცა ერთი ტექსტი, კომენტარიები კი სხვა ტექსტისათვის დაეწერა.

ამრიგად, 1712 წლის გამოცემაში, ვიმეორებ, ჩვენ ორი სხვადასხვა პირის ნამუშევარი გვაქვს. შემდეგ, 1712 წელს, როდესაც პოემის ბეჭდვას შეუდგენ, ეს ორი, ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი, ნაწილი მექანიკურად გააერთიანეს და გადააბეს. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ პოემის დაბეჭდვასა და გამოცემაში 1712 წელს, როგორც ეს გაკვირვებულს უკვე აღნიშნული ლიტერატურაში, ვახტანგი უწუალო მონაწილეობას არ ღებულობდა, ის უბრალოდ არის დაბეჭდილი, თუმცა, როგორც ეს გამოცემაში დამოწმებულია, მისი „ბრძანებით“, მისი „შრომითა და წარსაგებელით“, ესე იგი—მისი განზრახვით და, შეიძლება, მატერიალური რესურსებით. პოემა რომ ვახტანგის მიერ არაა დაბეჭდილი, ამას გვიდასტურებს მისი თარიღი; ის დაბეჭდილია „დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე შეიღი ათას ორას ოცსა“, ესე იგი „ათას შეიღას და თორმეტსა“ ქრისტესით. 1712 წლის 23 აპრილიდან ვახტანგი ქართლში აღარაა უკვე. ის სპარსეთს წაიყვანეს, საიდანაც მხოლოდ 1719 წლის 7 აგვისტოს მობრუნდა. იქნება ეინემ იფიქროს, რომ წიგნი დაბეჭდებოდა 1712 წლის იანვრიდან 23 აპრილამდე; მაგრამ ასეთი წიგნის დაბეჭდვა ოთხ თვეში არამც თუ მაშინ, დღესაც კი, ბეჭდვითი ტექნიკის უმაღლეს საფეხურზე ასვლის ეპოქაშიაც, შეუძლებელია. მთავარი კი ის არის, რომ, როგორც გამოცემის ბოლოს აღუნიშნავთ, „დაესრულა წიგნი ესე ქორანიკანს უნ-სა სმულსა“, ესე იგი—წიგნი დაბეჭდილია უ ქორონიკონს, რაც იმავე 1712 წელს ჭდრის, მხოლოდ არა იანვრის წლით, არამედ ქორონიკულით—მარტის. ქორონიკონი უ (400) შეიცავდა დროს 1712 წლის 1 მარტიდან 1713 წლის 1 მარტამდე, ასე რომ, ამის მიხედვით, ოთხი თვეც აღარ რჩება მის დასაბეჭდავად, არამედ ორი მხოლოდ, იანვარი-თებერვალი, ეს ხომ სულ შეუძლებელი იქნებოდა.

ამას არ ეწინააღმდეგება თავფურცლის ცნობა, რომ პოემა დაბეჭდა „ჟამსა ამაღლებულისა საქართველოს მპყრობელისა... ვახტანგისა“; საქმე ისაა,

¹ „ირკვევაო“, ამბობს პროფ. ა. შანიძე ამ შეუსაბამობის გასარკვევად, „რომ ვახტანგს საბოლოოდ სხვა რედაქცია შეუმუშავებია და დაუბეჭდავსო“ (იქვე, გვ. 191). კი მაგრამ, ვიკითხავ მე, რატომ არ შეუთანხმა მან ამ „საბოლოოდ შეუმუშავებულ რედაქციას“ თავისი კომენტარიები?

რომ 1713 წლის „კურთხევეანშიც“ კია ნათქვამი, რომ ის დაიბეჭდა „ჟამსა ამაღლებულისა მეფისა ვახტანგისა“, თუმცა 1713 წელს ის სპარსეთშია; არ ყოფილა ის ქართლში არც 1717 წელს, მიუხედავად ამისა, ამ წელს დაბეჭდილს „ჟამში“ ნათქვამია, რომ ის დაიბეჭდა „ჟამსა მეფისა ვახტანგისაო“. ვახტანგი ქართლის მეფედ და პატრონად ნაგულისხმევია მაშინაც კი, როდესაც ის აქ არ იყო, და სპარსეთში მოღვაწეობდა¹.

ამრიგად, იღვია ვეფხის-ტყაოსნის დაბეჭდვისა დაბადებია ვახტანგს, შენქნელს ტფილისის სტამბისას და სულისჩამდგმელს მისი მუშაობისას, ამის შესახებ მისი „ბრძანებაც“ კი ყოფილა. როგორც ჩანს, მას განზრახვა ჰქონია დაებეჭდა პოემის ერთერთი ვრცელი რედაქცია, რომლისათვის „თარგმანიც“ კი დაუწერია: მაგრამ მას ვერ მოუხწორია განხორციელება თავისი განზრახვისა და სურვილისა, რადგანაც 1712 წლის 23 აპრილს, როგორც ვთქვი, იძულებული შეიქნა სპარსეთს წასულიყო. მის მიერ განზრახული საქმე სისრულეში მოუყვანია სხვას, მაგრამ არა იმ სახით, როგორც ვახტანგი ფიქრობდა: მას დაუბეჭდია არა ვახტანგის მიერ შერჩეული და კომენტირებული სრული ტექსტი, არამედ სხვა, მის მიერ რედაქტირებული, ზედ მიუბამს ვახტანგის „თარგმანი“, რომლისთვისაც აშიაზე მიუწერია პოემის სტროფების სათვალაე² და იმისათვის კი არ მიუტყვევია უკრადლება—თარგმანში შესაფერისი სიტყვებით დაწყებულ სტროფში ეს სტროფია მარტო განმარტებული, თუ სხვაც (იქნება კიდევაც მიაქცია, მაგრამ მეფის ნაშრომში ცვლილების შეტანა უხერხულად დაინახა).

ამრიგად, თუ 1712 წელს დაბეჭდილს ვეფხის-ტყაოსანს „ვახტანგის“ ან „ვახტანგისეული“ გამოცემა ეწოდება, იმდენად, რამდენადაც მის დაბეჭდვაში განხორციელდა ვახტანგის იღვია და სურვილი და რამდენადაც ის დაიბეჭდა „ჟამსა ვახტანგისა“, მისი ხარჯით, ღვაწლით, რუღუნებით და შრომით შექმნილს სტამბაში, ისე კი, გარდა „თარგმანისა“, იმაში ვახტანგს არაფერი ეკუთვნის, არ ეკუთვნის მას კერძოდ ამ გამოცემაში მოთავსებული კრიტიკული რედაქცია პოემისა.

ვის უნდა ეკუთვნოდეს ეს უკანასკნელი? ეს საკითხი რუსთველოლოგიაში ერთ უმნიშვნელოვანეს საკითხად უნდა ჩაითვალოს.

მე ვფიქრობ, რომ პასუხი ამ საკითხზე გაცემულია თვით გამოცემაში. აქ თავფურცელზე ვკითხულობთ: პოემა „გაიმართა ჯელითა ჯელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა“. რას ნიშნავს სიტყვა „გაიმართა“? „გამართვა“

¹ შეიძლება გვითხრან: ის გარემოება, რომ პოემა დაბეჭდილია უვახტანგოდ, კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ იმისი რედაქცია მას არ ეკუთვნის: ვახტანგს შეეძლო უკვე რედაქტირებული, მზამზარეული ტექსტი დაეტოვებია დასაბეჭდად, ანადა—პოემის ბეჭდვა დაწყებული იქნებოდა გაცილებით ადრე, ვთქვათ, 1711 წელს, როდესაც ვახტანგი ჯერ კიდევ საქართველოში იყო, დათავებით კი დათავდებოდა 1712 წელს, რომელიც აღნიშნულია თარიღად. პოემის უვახტანგოდ დაბეჭდვა მე არც მომყავს იმის არგუმენტად, რომ მისი რედაქცია ვახტანგს არ ეკუთვნის, და, ეს ასეც რომ იყო, ჩვენი ზემოთნოყვანილი სამი არგუმენტი ამით ოდნავადაც არ არღვევა, ისინი ძალაში, შეურყეველნი რჩებიან მაინც.

² ეს სათვალაე ტექსტის რედაქტორის მიერაა თარგმანში მიწერილი და არა ვახტანგის; ვახტანგის „თარგმანის“ ღედანში სათვალავის მაგიერ გამოყენებული ყოფილა სტროფის დასაწყისი სიტყვები.

აღნიშნავს არა მარტო იმას, რასაც ჩვენ ეხლა „კორექტორობას“ ვეძახით, არა-
ნედ უფრო მეტად რედაქტირებასაც, აქედან „გამმართველი“ ნიშნავს რედაქ-
ტორს. ასეთი გაგების საბუთს გვაძლევს შემდეგი გარემოება. გადამწერი 978
წლის „იოანეს გამოცხადების“ თარგმანებისა, საბა, ამბობს: „გულისმოდგინედ
ვიხარკე, რათა უცთომელად დავწერო... და სადაცა ვპოვე გინა თუ დაკლებუ-
ლი ანუ შემატებული, ვიდრე ასოთ ერთადმდე, ყოველივე გაემართე“ (ქრონი-
კები I, 123). საბა-სულხან ორბელიანი თავისი „ლექსიკონის“ შესავალში ამ-
ბობს: „მე უწინარეს ლათინური და ელინური ლექსიკონი ვერ ვნახე, თვარა
უკეთესის რიგით აღწერდი; მას უკან ვნახე და ზოგი რამ იმით გაემართე“
(პროტ. ა. შანიძის გამოცემა, გვ. 63). ამ ამონაწერებში „გაემართე“ კორექ-
ტურული მუშაობის აღმნიშვნელ ტერმინად, რასაკვირველია, არაა ნახმარი.
უფრო მკვეთრად ამას გვიდასტურებს მე-18 საუკუნეში, კერძოდ ვახტანგის
დროს, დაბეჭდილი წიგნების „ანდერძები“. 1709 წელს დაბეჭდილი სახარების
თავფურცელზე იკითხება იგივე სიტყვები, რაც ვეტხის ტყაოსნისაზე, მხოლოდ
სახელების შეცვლით:

სახარება

აწ ახალი და პირველი დაბეჭ-
დილი ქართულს ენასა ზედა ჟამსა
ამაღლებულისა... უფლისა უფლისა
გიორგისსა... შრომითა და წარგე-
ბითა... უფლისა ვახტანგ ლევანის ძი-
სათა. გაიმართა ქელითა ნიკოლაოზ
მღვდელმონაზონისა ორბელისშვილი-
სათა.

ვეფხისტყაოსანი:

აწ ახალი დაბეჭდული ქართულს
ენასა ზედა ჟამსა ამაღლებულისა...
უფლისა უფლისა ვახტანგისსა შრომი-
თა და წარსაგებელითა მისვე მპყრო-
ბელისათა. გაიმართა ქელითა ქელმწი-
ფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელი-
სათა.

ამ „ანდერძებში“ რომ სიტყვა „გაიმართა“ რედაქტორობას აღნიშნავს,
ამას ნათელყოფს იმავე სახარებაში მეოთხე გვერდზე მოთავსებული სიტყვები:
ვახტანგმა მოიღო სტამბა ვლახეთით და „მე, ნიკოლაოზს, მიბრძანა წიგნების
გასწორება, და ვერ ურჩ ვექმენ და ეს წმიდა სახარება დიდის ქირითა
ბერძენთა და ბეჭდის სახარებათა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტ-ნაკლები
გაემართე“. ამავე ცნობას იწვორებს 1709 წელსვე დაბეჭდილი „სამოცი-
ქულო“, სადაც უკანასკნელ ფურცელზე ვკითხულობთ: „ესე წმიდა სამოციქუ-
ლო... დიდის ქირითა ბერძულთა და ბეჭდის [სამოციქულოთა] შემოწმებითა
სიტყვა და ასო მეტნაკლები გაემართე“. 1710 წლის „ლოცვანში“ უკანასკნელ
ფურცელზე ვკითხულობთ: ვახტანგმა მე, ნიკოლაოზს, „მიბრძანა წიგნების გა-
მართვაო“; იმავე 1710 წლის „კონდაკში“ „საფასეთა წარგებელისა“ და „დამ-
ბეჭდვლისაგან“ განსხვავებულია „გამმართველი“, ესე იგი რედაქტორი.

უფრო მკვეთრად მნიშვნელობა სიტყვისა „გამართვა“ ჩანს 1764 წელს
დაბეჭდილის „კურთხევანის“ ანდერძში, სადაც ვკითხულობთ: „ოდეს მეფობდა
საქართველოსა შინა კურთხევით მოხსენებული მეფე ვახტანგი, დროსა მას გა-
მართულ იყო წიგნი ესე, რომელ არს კურთხევანი, ყოვლად სამღვდელოვსა.
სამთავნელ ეპისკოპოზისა კპარიანესაგან ბერძულსა კურთხევანთა ზედა და და-

ბექდილ იყოცა. და აწ, დროსა ამას, ბრძანებითა... მეფის ჩუენის ირაკლისათა გახახლდა რა და წარმოდგა ბექდუა სტამბისა ამის... და გუებრძანა ბექდუაჲ კურთხევეანისაჲ და, ვიწყეთ რა, ვითა დედანსა ეწერა, და ორი და სამი ფურცელი დაიბეჭდა, იხილა უწმიდესობაჲან სანატრელისა მამათმთავრისა ჩუენისა ანტონისაჲან, რომელ გარეგან ღრამატიკისა კანონთა და წესთა იყო ნაბექდი ჩუენი და დედანიცა, რომელსა ზედა ესწერდით, და მოახსენა ძმასა თვისსა და მეფესა ირაკლის, და ამისთვის ებრძანა მისის მეფობისა უმაღლესობისაგან და მათის უწმიდესობისაგან მათის უწმიდესობის გლახაკს ბერს ილუმენს მხატურის ძეს მიხაილს და გაიმართა მისგან კანონსა ზედა ღრამატიკისასა და დაბექდილ იქნა.. და ეგრეთვე პრობისა მმართველიცა იგივე იყო. 1783 წელს დაბექდილს „სალმრთო მსახურებაში“ სწერია, რომ ის „შემოწმებულ იქმნა რუსულსა სალმრთოსა მსახურებასა ზედა ილუმენის ტრიფილესაგან ღრამატიკის კანონთა ზედა გამართვითა, და პრობის მართვითა ხუცის ოსესძის იოანესითა“. „გამართვა ბერძულსა კურთხევეანსა ზედა“, აგრეთვე „გამართვა კანონსა ზედა ღრამატიკისასა“, გინა თუ „ღრამატიკის კანონთა ზედა“ ნიშნავს რედაქციულ მუშაობას, რედაქტირებას. ხოლო ეს ტერმინი რომ უბრალო ტექნიკურ კორექტორს არ აღნიშნავს, ამას გვაჩვენებს მის გვერდით ხმარებული მეორე ტერმინი „პრობის მმართველი“, რაც სწორედ კორექტორის მნიშვნელობითაა ხმარებული.

ამრიგად, სიტყვები: „გაიმართა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შეილის მიქელისათა“ ნიშნავს: ვეფხის-ტყაოსნის ტექსტი გასწორდა, ესე იგი რედაქტირებულ იქნა მიქელის ხელით. ეს რომ ასეა, რომ მიქელი რედაქტორია პოემისა, ეს დამოწმებულია პოემის დასასრულს შემდეგს memento-ში:

აწ დაიბეჭდა სტამბაში პირველნაწერი კელისა,
 ოგბილთა ფრიად სასწავლო, გონიერთ ჟულთა თმენისა,
 მეფის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილმქნელისა,
 ნაღვაწი მისის მლოცვლისა მესტამბე მიქაელისა.

ეს ნიშნავს: დაიბეჭდა სტამბურად ვახტანგ მეფის ბრძანებით მისი მლოცველის მიქაელის ნაღვაწი. სიტყვა „ნაღვაწი“ ამ შემთხვევაში ნიშნავს ნაშრომს არა დაწერის, შეთხზვის აზრით (მიქელი ვერ იტყოდა, რომ ვეფხის-ტყაოსანი მისი შეთხზულია), არამედ ნასწორების, რედაქტირებულის. როგორც ამ memento-დან ჩანს, მიქელი ყოფილა არა მარტო რედაქტორი ვეფხის-ტყაოსნის ტექსტისა, არამედ მესტამბეც. ვახტანგის სპარსეთს წასვლამდე მესტამბედ ჩანს მიქაელ უნგროვლაქელი, ხოლო „გამმართველად“ ან რედაქტორად დაბეჭდილი წიგნებისა: 1711 წლამდე ნიკოლოზ ორბელიშვილი, 1711 წელს—სიონის დეკანოზისშვილი გაბრიელი. (1711 წლის დავითნი), წასვლის შემდეგ კი—კარის დეკანოზის შვილი მიქელი (1712 წ.. აგრეთვე 1713 წლის „კურთხევეანში“). ცნობები ამ მიქელის შესახებ ჯერ-ჯერობათ არ მოგვეპოვება. რუსთველოლოგიის ერთერთ მორიგ ამოცანად უნდა მიჩნეული იქნეს ამ ცნობების მოპოება და შეგროვება. ერთი კია: როგორც „გამმართველი“ წიგნებისა და „კარის

დეკანოზის შვილი“, მიქელი უეჭველად განათლებული კაცი უნდა ყოფილიყო. გაუნათლებელ კაცს ასეთ საქმეს არ მიანდობდნენ. მაგალითად, ნიკოლოზ ორბელიანი, ასეთივე თანამდებობის კაცი მიქელამდე, ცნობილია როგორც უღირსად განათლებული ადამიანი. როგორი იყვნენ განათლების მხრივ „კარის დეკანოზები“ და მათი შვილები, რომელნიც სასახლეში ღებულობდნენ განათლებას, ამას, თუ გნებავთ, ზაქარია გაბაშვილი და მისი შვილები, კერძოდ ბესიკი, საკმაოდ ნათელსა ჰყოფენ.

დასკვნები ამ მოკლე ნარკვევისა შეგვიძლია ასე ჩამოვყალიბოთ:

1. პირველი გამოცემა ვეფხის-ტყაოსნისა, რომელიც 1712 წელს გამოვიდა, წარმოადგენს ორი სხვადასხვა პირის ნაშრომს; ამათგან ერთს ეკუთვნის პოემის ტექსტის დამზადება დასაბეჭდად, მეორეს — თარგმანი ტექსტისა. ამით აიხსნება ის შეუსაბამობა, რომ დაბეჭდილია ერთი ტექსტი, კომენტარიები კი გაკეთებული აქვს სულ სხვას; ეს შეუძლებელი იქნებოდა, ორივე ნაწილი რომ ერთსაღაიმავე პირს, ვინც არ უნდა იყოს ის, დაემზადებია.

2. თარგმანი ან კომენტარიები ეკუთვნის ვახტანგ მეექვსეს, რომელსაც პირველს დაბადებია აზრი და სურვილი ვეფხის-ტყაოსნის დაბეჭდვისა; გამოსაცემად მას შეურჩევია ერთერთი სრული რედაქცია პოემისა, რომლისათვის კომენტარიებიც კი დაუმზადებია.

3. ვახტანგს თავისი განზრახვა სისრულეში ვერ მოუყვანია, რადგანაც 1712 წლის 23 აპრილს ის ქართლს სტოვებს და სპარსეთს მიემგზავრება, ასე რომ პირველი გამოცემა ვეფხის-ტყაოსნისა დაიბეჭდა უიმიოდ, თუმცა თანახმად მისი „ბრძანებისა“, როგორც აღნიშნულია ბოლოში.

4. ვახტანგის განზრახვა და ბრძანება სისრულეში მოუყვანია სხვას, მაგრამ არა იმ სახით, როგორც ვახტანგი ფიქრობდა: გამოცემაში მას მოუცია არა ვახტანგის მიერ შერჩეული და კომენტირებული ტექსტი, არამედ საკუთარი, მის მიერ დამუშავებული რედაქცია პოემისა, რომლისათვის შექანიკურად გადაუბამს ვახტანგის კომენტარიები.

5. რედაქტორი პოემის ტექსტისა და დამბეჭდველი მისი უნდა იყოს ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქელი, რომლის შესახებ ამომწურავი ცნობები არ მოგვეპოვება¹.

¹ მოხსენების შემდეგ, ახრთა გაცვლა-გამოცვლისას, პროფ. ი. აბულაძემ განაცხადა, რომ ის დიდხანა ფიქრობდა, და ეს დაბეჭდილიც აქვს, რომ 1712 წლის ტექსტის რედაქტორი ვახტანგი არ არის. მართლაც, ერთი ფრთა რუსთველოლოგებისა, რომელსაც ი. აბულაძეც ეკუთვნის, ფიქრობს, რომ 1712 წლის გამოცემაში ტექსტი ვახტანგის მიერ კი არაა რედაქტირებული, არამედ ვახტანგზე გაცილებით, საუკუნეებით, ადრე, რომ ვახტანგმა უცვლელად დაბეჭდა ეს, მასზე ადრე რედაქტირებული, ტექსტი. მე მხედველობაში მყავს მეორე ფრთა რუსთველოლოგებისა, რომელიც ფიქრობს, რომ 1712 წლის გამოცემის ტექსტი რედაქტირებულია საგანგებოდ ამ გამოცემისათვის ვახტანგის დროს, თვით ვახტანგის მიერ. მეც იმ აზრის ვიყავი ყოველთვის და ესლაც ვარ, რომ 1712 წლის გამოცემის ტექსტი საგანგებოდ ამ გამოცემისათვის არის დამზადებული, ვახტანგის დროს, მაგრამ, ვამბობ, არა ვახტანგის მიერ, არამედ მიქელის. ასეთი აზრი ი. აბულაძეს არც არასდროს გამოუთქვამს და, მით უმეტეს, არც დაუბეჭდა.

B.

რუსთველის სადაურობისა და სახელისაწმინდის

I

რუსთველოლოგიაში, როგორც ცნობილია, ძირითადი საკითხებიც კი არაა ჯერ საბოლოოდ გარკვეული; ჩვენ ისიც კი არ ვიცით ნამდვილად — სადაური იყო რუსთველი და მართლა შოთა იყო მისი სახელი თუ სხვა რამე!

ვეფხისტყაოსნის ავტორს „რუსთველი“ ეწოდება იმიტომ, რომ რუსთავი იყო ან სამშობლო მისი, ან სამფლობელო. ამ შემთხვევაში ნუ გამოუდგებით იმის ძიებას — „რუსთველი“ იყო მართლა პოეტი თუ არა, შევჩერდეთ საკითხზე — სად იყო ეს რუსთავი?

ამ საკითხის გარშენო ორგვარი შეხედულება არსებობს; მკვლევართა ერთი რიგი ფიქრობს, რომ ამ შემთხვევაში იგულისხმება მესხეთის რუსთავი. სხვების შეხედულებით კი — გარეკახეთის რუსთავი, რომელიც ბოსტან-ქალაქადაცაა ცნობილი. თუ მხედველობაში მივიღებთ ფოლკლორულ მასალასაც, რომელიც თანდათან გროვდება, მესხეთის რუსთავს უფრო მეტი მიმდევარი ჰყოლია და ჰყავს, თუმცა მისი ხვედრითი წონა ჩვენს წარსულში მეტს საბუთს არ იძლევა პოეტის სამშობლოდ მივიჩნიათ ის, ვიდრე სხვა რომელიმე პუნქტი ასეთი სახელწოდებისა, თუ გინდ სოფელი რუსთავი ნიქოზის თავში, ცხინვალის მახლობლად. მე ვფიქრობ, რომ წყარო ფოლკლორული მასალების ცნობისა, რომლის მიხედვით პოეტის სამშობლოდ მესხეთის რუსთავია მიჩნეული, იგივეა რაც მეცნიერ-მკვლევართა შეხედულებისა, სახელდობრ — ცნობილი ტაეპი: „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავისა დაბისა“. ამ ტაეპის არასწორად წაკითხვამ და მასთან დაკავშირებით ყალბმა ინტერპრეტაციამ წარმოშვა ასეთი შეხედულება. საკმარისია თვალი გადავაგლოთ პოემის ხელნაწერებსა და სტამბურ გამოცემებს, რათა დავრწმუნდეთ, რომ მეორე ნახევარი ამ ტაეპისა სხვადასხვანაირად წაუკითხავთ და გაუგიათ.

როგორაა საქმე ხელნაწერებში? პოემის 27 ძირითადი ხელნაწერიდან, რომელიც დღესდღეობით ცნობილია, სტროფი („გასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი დამისა“), რომლის უკანასკნელ სტრიქონს შეადგენს დასახელებული ტაეპი, იკითხება ცამეტში (№№ 54, 461, 599, 757, 1839, 2074, 2610, 3061, 4499, 4732, 4988, 5006, და ზაზასეული), შვიდს შესაფერისი ფურცლები დაჰკარგვია და არ ვიცით — იყო თუ არა იქ ეს სტროფი (G, L, N, Q R, W, X), დანარჩენს შვიდში ის არ მოიპოვება. ცამეტი ხელნაწერიდან ზოგი კითხულობს: „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისა თემისა“ (№ 599) „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავისა თემისა“ (1839), „მე მესხმან ვინმე დავწერე იქ რუსთავისა თემისა“ (4988), „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავლისა დამისა“ (461), „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისა დამისა“ (757, 2074), „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავისა დამისა“ (ზაზასეული 3061), „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა“ (54, 2610, 4409, 4732, 5006).

სტამბურ გამოცემებში ვკითხულობთ: „მე რუსთველისა და მისა“ (1712 წ. გამოც.), „მე რუსთველისა დაბისა“ (ბროსე, ჩუბინაშვილი), „მე რუსთავისა დაბისა“ (ქართველიშვილი), „მე რუსთველისა დამისა“ (კაკაბაძე. კარიკაშვილი),

„მე რუსთველი... ..სად ამისა“ (აბულაძე²), „მე რუსთველი სადამი სა“ (ჯანაშვილი, გაზ. ტრიბუნა № 490), „მე რუსთველისად ამისა“ (ჭიჭინაძე, ინგოროყვა, რუსთველიანა 88). ნ. მარო ჯერ კითხულობდა „რუსთავისა დაბისა“ (Вступит. и заключит. строфы), მერე — „რუსთავისა დამისა“ (Грузия. поэма Витязь в барсовой шкуре).

წაკითხვისა და გაგების ასეთი სხვადასხვაობა თავისთავად დამახასიათებელი და დამაფიქრებელია; ეს წაკითხვა ღალატობს ან ჩითმას (თემისა, დაბისა), ან ლექსიკას (დამისა?), ან ლოლიკას („რუსთველისა და ჩისა“, „რუსთველი ...სად ამისა“, „რუსთველი სადამი სა“). ხელნაწერთა უმრავლესობისა და აზრის მიხედვით უნდა იკითხებოდეს არა „რუსთველი, რუსთველისა. რუსთავისა, რუსთავლისა“, არამედ „რუსთველისად“, და არა „დაბისა, დამისა, თემისა და მისა, სად ამისა, სადამი სა“, არამედ „ამისა“, ესე იგი: „ვწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა“.

რას ნიშნავს „რუსთველისად ამისა“? პ. ინგოროყვას განმარტებით, ეს ნიშნავს: „ვწერ ამას ვინმე მესხი მელექსე ამა რუსთველისად, ესე იგი — რუსთველისათვის, რუსთველის თქმულის დამატებად (რუსთველიანა 88), შესავსებად (იქვე 93). კ. ჭიჭინაძის აზრით „ეს სიტყვები ნიშნავს, არც მეტა არც ნაკლები, შემდგას: ვწერ ვინმე მესხი მელექსე ამას რუსთველის სახელით, ანუ ფსევდონიმით, თუ დღევანდელს ტერმინს ვიხმართ“ (ალიტერაცია 19). არის ასეთი გაგებაც: ვწერ... რუსთველის „მიმართ“ ან „მისამართით“.

არც ერთი მოტანილი გაგებან და ინტერპრეტაცია სწორი არაა: „რუსთველისად ამისა“ არ ნიშნავს არც „რუსთველისათვის“, „რუსთველის თქმულის დამატებასა და შევსებას“ (ინგოროყვა), არც „რუსთველის სახელით და ფსევდონიმით“ (ჭიჭინაძე), არც „რუსთველის მიმართ, მისამართით“ მისი აზრი ასეთია: ვწერ ამას მე, მესხი ვინმე მელექსე, აი „ამ რუსთველის მსგავსად“, „ამ რუსთველის მიბაძვით“, „როგორც ეს რუსთველი“, ვწერ „როგორ“ და არა „ვისდამი“. ამის ნათელსაყოფად შოიყვანთ ანალოგიებს იმავე კლასიკური ბეროიდის ლიტერატურიდან; ე. წ. „აბღულ მესიანში“ ნათქვამია: „გმომს ღნერც ხალისად, ა მერცხალისად, გმა-ტკბილ მგმობარედ, იადონისად“ (ნ. მარის ვამოცემა, 7,1), ესე იგი — ის, გმირი ხოტბისა, მიმართავს ლმერთს ხალისიანად, როგორც მერცხალი („მერცხალისად“), მიმართავს ხმატკბილად, როგორც იადონი („იადონისად“), მსგავსად მერცხლისა და იადონისა, მერცხლისა და იადონის მიბაძვით“ და არა „მერცხლისა და იადონისათვის“, მათ „დამატება-შესავსებად“, გინა თუ „მერცხალ-იადონის სახელით და ფსევდონიმით“, თუ „მერცხლისა და იადონის მიმართ, მისამართით“. ვისრამიანში ნათქვამია: „ნუ გაჰქდი უბრალოსა შეცოდებულისად“ (165, 20 მეორე ვამოცემა), ესე იგი, ნუ გახდი, ნუ შეხედავ უბრალოს, როგორც შეცოდებულს. ასეთი ფორმა თვით პოემაშიაც მოიპოვება: „მუნ ეძებს, ცრემლი მტირალსა სდის ზღვათა შესართავისად“ (181), „ავთანდილ მალვით ცრემლსა სწვიმს, სდის ზღვათა შესართავისად“ (1253), ესე იგი — „ცრემლი სდის მსგავსად შესართავისა, როგორც შესართავი“ „შესართავის ოდენა“ და არა „შესართავისათვის“, „დამატება-შესავსებად შესართავისა“, ან „შესართავის სახელით და ფსევდონიმით“, ან

„შესართავის მიმართ“. ასეთი გაგებით „მესხი ვინმე მელექსე“ სხვა პოეტი და „რუსთველი“ სხვა; პირველი, „მესხი ვინმე მელექსე“, სწერს დამატება-გაგრძელებას პოემისას (გმირების გარდაცვალების ამბავს) „მსგავსად რუსთველისა“, „როგორც რუსთველი“, „რუსთველის მიბაძვით“, „რუსთველისებრ“. ¹ ასე რომ პოემის ავტორის „მესხობას“ ნიადაგი ეცლებოდა. მე ამით, რასაკვირველია, იმისი თქმა არ მინდა, რომ ჩვენი პოეტი შესხეთიდან საზოგადოდ არ იყო, არა! გამორიცხული არაა, რომ ის მართლაც მესხი იყო, პაგრამ ამის დამტკიცება მოყვანილი ადგილით („ვწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა“) არ შეიძლება; ვინაიდან ეს ადგილი გულისხმობს არა პოემის ავტორს, არამედ რუსთველის პოემის ერთერთი დამატების ავტორს.

II

ეხლა რუსთველის სახელის „შოთას“ შესახებ. სახელწოდება „რუსთველი“ გვხვდება პოემის პროლოგსა და ეპილოგში (ამთავად მნიშვნელობა არ აქვს — უკლებია თუ ნამდვილი მისი შემცველი სტროფები). სამწუხაროდ, ამას ვერ ვიტყვი „შოთა“ სახელის შესახებ: მას ვერ ვხვდებით ვერც პოემაში, ვერც მასთან დაახლოვებულს ქრონოლოგიურად რომელსამე ძეგლში. სულ პირველად ცნობა იმის შესახებ, რომ პოემის ავტორს რუსთველს „შოთა“ ერქვა, მოცემულია მეფე-პოეტის თეიმურაზის მიერ, რომელიც მის მიერ 1629 წელს ვაღმოთარგმნილის იოსებ-ზილიხანიანის შესავალში ამბობს: „ესენი შოთა რუსთველმან შეამკო არსთა მკობითა“. საიდან გაიგო თეიმურაზმა, რომ პოემის ავტორს რუსთველს შოთა ერქვა? ხომ არ შეეძლო მას ასეთი რამე მოეგონებია და საგანგებოდ შეეთხზა? რასაკვირველია, არა! მე ვფიქრობ, რომ თეიმურაზს ეს ცნობა მიაწოდა ცნობილმა „ჯვარის მამამ“ ან ქართველთა ჯვარის მონასტრის წინამძღვარმა პალესტინაში ნიკიფორე resp. ნიკოლოზ ომანისძე ჩოლოყაშვილმა, რომელსაც ევროპიელები ნიკიფორე ირბახის სახელით იცნობდნენ.

როგორც ეხლა გარკვეულია (კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი, ინიციატორი ქართული სტამბის დაარსებისა რომში, ლიტერატურული მემკვიდრეობა I, 135—155), ნიკიფორე-ნიკოლოზი ძალიან დაახლოვებული იყო თეიმურაზთან. 1614 წელს ის ჩანს თეიმურაზის მდივნად, მერე 1626 წელს, თეიმურაზის საგანგებო მინდობილობით, ის მიემგზავრება ელჩად დასავლეთ-ევროპაში, საიდანაც 1629 წელს უბრუნდება თეიმურაზს პაპის საპასუხო წერილით. 1614—1626 წლებში ნიკიფორე-ნიკოლოზი ცხოვრობდა პალესტინაში ქართველთა ჯვარის მონასტრის ძმთა შორის, მერე 1643—1649 წლებში მას ვხვდებით ამ მონასტრის წინამძღვრად, ჯვარის მამად. ამის გამო მან ძალიან კარგად იცოდა ქართველთა მოღვაწეობა და სიძველეები პალესტინაში. უნდა მხედველობაში მივიღოთ ის გარემოება, რომ მისი ოჯახი მდიდარი იყო ლიტერატურული ტრადიციებით, განსაკუთრებით აქ იმდენად ღრმად ჰქონდა ფესვები გადგმული რუსთველოლოგიურ ინტერესებს, რომ მის ძმას ქაიხოსროს ვეფხისტყაოსანის საგანგებო გაგრძელება-დამატებაც კი შეუდგენია „ომანიანის“ სახელწოდებით

¹ როგორც ბესიკის შესახებ ამბობდნენ: „რუსთველისებრ ხმატკბილობით არ აკლებდა არცერთს გეარებს“.

(კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია II, 220—224). თუ ყველაფერს ამას გაეითვალისწინებთ, დანაპნდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ის, რუსთველოლოგიის სხვა საკითხებთან ერთად, დაინტერესებული იქნებოდა პოემის ავტორის სახელით. ეს სახელი მას მოუძებნია სწორედ პალესტინაში. თეიმურაზმა 1629 წელს, როგორც აღვნიშნე, უკვე იცის სახელი შოთა, მაშასადამე, ნიკიფორეს ეს სახელი გამოუძებნია არა ჯვარისმამობისას, 1643 წლის შემდეგ, ჰრამედ მანამდის, სახელდობრ 1614—1626 წლებში, როდესაც ის ჯვარის მონასტრის ძმათა შორის ცხოვრობდა პალესტინაში. როგორ მოძებნა მან ეს სახელი, საიდან გაიგო რომ რუსთველს შოთა ერქვა? მის დროს, მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში, უკვე არსებობდა ტრადიცია, რომ რუსთველი, ავტორი ვედხვის-ტყაოსნისა, იყო მექუტუკლეთ-უხუცესი თამარისა და რომ მან თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წლები იერუსალიმში, ჯვარის მონასტერში, გაატარა; ეს ტრადიცია ყველაზე ცხოველი, რასაკვირველია, თვით ჯვარის მონასტერში იქნებოდა. მეორეს მხრივ, ნიკიფორემ ჯვარის მონასტრის ქართული სვინაქსარის აღაპთა შორის ამოიკითხა ერთი აღაპი, რომელიც მიწერილი უნდა იყოს არაუადრეს, ყოველ შემთხვევაში, XIV საუკუნისა: „ამასვე ორშაბათსა აღაპი შოთაჲსა მექუტუკლეთ-უხუცესისაჲ“¹. ამგვარად ნიკიფორეს შეგნებაში ჯვარის მონასტერში შეხვდნენ ერთმანეთს ტრადიციის „მექუტუკლეთ-უხუცესი რუსთველი“ და „მექუტუკლეთ-უხუცესი შოთა“ სვინაქსარისა. აქედან მან გააყეთა დასკვნა, რომ შოთა და რუსთველი ერთიდაიგივე პირია, სახელდობრ ავტორი ვედხვის-ტყაოსნისა. ეს დასკვნა, რომელიც, ექვი არაა, მან თეიმურაზს გაუზიარა და მიაღებინა კიდევ, მერე, 1643 წლის მახლობლად, ნიკიფორემ გადმოიტანა ჯვარისმონასტრის სვეტზე, სადაც გამოხატულია მაქსიმე აღმსარებელი და იოანე დამასკელი, რომელთა წინაშე მუხლი მოუყრია ერთს დიდებულ ქართველს წარწერით: „ამისა დამხატავსა შეუნდოს ღმერთმან. შოთა რუსთაველი“².

¹ Н. Марр, Синодик Крестного монастыря в Иерусалиме, стр. 77. ნ. მარის სიტყვებით, ეს აღაპი დაწერილია «письмом древней части памятей, однако почерком менее архаичным». არცერთი პირი, აღაპებში მოხსენებული, მე-13 საუკუნის მეორე ნახევარზე აღინდელი არაა (გარდა კათალიკოსის ნიკოლოზ გულაბრიძისა, თამარის თანამედროვისა, მაგრამ მისი ხსენება თანამედროვის მიერ კი არაა ჩაწერილი, არამედ შემდეგ, როგორც ჩანს სიტყვებით, „წაგჭებული მისგან ამას მონასტერსა შინა მისისა და წერილისა გან სვანით“, აღაპი 125). ამიტომ ყველაზე ძველი ჩანაწერი მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარისაა; თუ შოთას აღაპი დაწერილია „менее архаичным почерком“ ის მეოთხმეტე საუკუნეზე აღინდელი ვერ იქნება.

² А. Чагарели, Памятники грузинской старины в св. земле на Синопе, стр. 94—95. პროფ. ა. ცაგარელს ეს წარწერა მოჰყავს ასე: „ამისა დამხატავსა შოთა შეუნდოს ღმერთმან ამინ. რუსთველი“. ეს უაზრო წაკითხვა ასე უნდა წარმომდგარყო: სურათის ერთ მხარეზე ეწერა ორ სტრიქონად „ამისა დამხატავსა შეუნდოს ღმერთმან ამინ“; მეორეზე — „შოთა რუსთაველი“, ასე:

ამისა დამხატავსა შოთა
შეუნდოს ღმერთმან ამინ. რუსთველი.

ამ სურათის შესახებ ცნობილი მოგზაური ტომოთე გაბაშვილი წერს: „კუალად ჯვარის მონასტერი დაძველებულა და გუმბათის ქუეით სუეტნი განუაზღუბია და დაუხატვინებია შო-

თეიმურაზის შემდეგ ამ ცნობას იმეორებენ როგორც XVII-XVIII საუკუნეთა მწერლები, ისე, განსაკუთრებული კატეგორიულობით, XIX—XX საუკუნეებში. მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეთა მკვლევარებმა დაიწყეს ძებნა პოეტის შოთა რუსთველისა ისტორიაში. გარდა დასახელებული ორი პირისა,—1) სვინაქსრის შოთა მეჭურჭლეთ-უხუცესისა და 2) მონასტრის სვეტზე გამოხატული შოთა რუსთველისა, პოემის ავტორად მიჩნეულია კიდევ შემდეგი შოთა:

3) შოთა ართავაჩოსძე, მონაწილე და მეთაური 1177 წლის აჯანყებისა; პოემის ავტორად მას სთვლიდა განსვენებული მოსე ჯანაშვილი.

4) შოთა კუპრი, ერისთავი ჰერეთისა, პოლიტიკური მოღვაწე რუსუდან დედოფლისა და ულუ დავითის დროისა; ეს შოთა პოემის ავტორად მიიჩნის თეიმურაზ ბატონიშვილმა და პ. ინგოროყვამ.

5) მანდატურთუხუცესის კიაბრის სიგელზე (1184—1188 წლების) ხელის მომწერი შოთა, უინეანის პატრონი, რომელსაც პ. ინგოროყვა სთვლის შოთა კუპრად, ხოლო მოსე ჯანაშვილი და ს. კაკაბაძე — კიაბრის შვილად და პოემის ავტორად.

6) მამა ზარზმის რესტავრატორის გაბრიელ ხურსიძისა შიო, შოთა ყოფილი (E. Такайшвили, Археол. экскурсии I, 37, 13—14), რომელსაც პოემის ავტორად სთვლიდა პროფ. ა. ხახანაშვილი (Материалы по археологии Кавказа IV, 122). ამ აზრს დაყენებით იმეორებს მოქ. ნათენაძე (იხ. „მნათობი“, 1937 წ., № 8—9, გვ. 265—290).

7) მთავარი შოთა, გამოხატული სოფ. აძიკვის ეკლესიის ბარელიეფზე ელიქატმონ, გამრეკელი და ავაგ ორბელიანებთან ერთად; პ. ინგოროყვას აზრით, ეს შოთა არის ჰერეთის ერისთავი შოთა კუპრი, ავტორი პოემისა, რომელიც ორბელიანთა საგვარეულოსთან ნათესაურ კავშირში ყოფილა, თითქოს სიძე მათი (რუსთველიანა. გვ. 329—347)¹.

როგორც ვხედავთ, არ დარჩენილა ისტორიული ძეგლებით ცნობილი არცერთი შოთა, რომელიც ამათუიმ მკვლევარს ვეფხისტყაოსნის ავტორად არ გამოეცხადებინოს; ეს გარემოება თავისთავად არყევს და ძირს უთხრის ნიკიფორე ირბახის დროიდან მომდინარე ცნობას.

ეს ცნობა, ჩანს, აბსოლუტურად გაზიარებული და მიღებული არ ყოფილა. თუ ჩვენ ავიღებთ XVII—XVIII საუკუნეთა მწერლებს, დიდი უმრავლესობა მათი, რომელიც რუსთველზე ლაპარაკობს, სახელს „შოთა“ არ ახსენებს, არ ახსენებს მას, წარმოიდგინეთ, ვახტანგიც კი თავის „თარგმანში“, თუმცა მისგან ყველაზე მეტად იყო მოსალოდნელი ეს. სკეპსისი გადმოსულა თვით მე-19 საუკუნეში; ყოველ შემთხვევაში ამ საუკუნის პირველი ნახევრიდან მოუწევია ჩვენამდე ერთს ახალს ცნობას, რომელიც ამ მხრივ მეტად დამახასიათებელია.

თას რუსთველსა, მეჭურჭლეთ-უხუცესსა, თეითონაც შიგა ხატია მოხუცებული* (მიმოხილვა წმიდათა და სხვათა აღმოსავლეთისა ადგილთა, გვ. 154). ნამდვილათ გუმბათი და გვერდ-სვეტები გაკეთებულ-განახლებულია და მოხატულია არა შოთას მიერ, არამედ თვით ნიკიფორე-ნიკოლოზის მიერ, როგორც თვითონ აღნიშნავს წარწერებში.

¹ იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ გვამცნებს, რომ თამარ დედოფალმა „ყო უცხოთა მხარეთა მდიენად შოთა რუსთაველი“

III

ეს ცნობა შემოუნახავს ვეფხის-ტყაოსნის ერთს ხელნაწერს, რომელიც ხელში ჩავარდნია „რუსთველის ინსტიტუტის“ თანამშრომელს ს. ყუბანიშვილს და რომელმაც ის მე გადმომცა შესასწავლად. ხელნაწერი არ არის ძველი, ქალაქის ფილიგრანი უჩვენებს სამს წელს: 1833, 1834 და 1835; მაშასადამე, გადაწერილია ის არაუადრეს 1833 წლისა და, საფიქრებელია, არც დიდათ დაშორებით 1835 წლიდან (დასასრული ფურცლები 1835 წლის ქალაქია). ხელნაწერი შეიცავს ვეფხის-ტყაოსნის იმ რედაქციას, რომელიც მოკლებულია ე. წ. ვახტანგისეულს გამოცემაში უცვლელად, მხოლოდ იმ უნებლიე განსხვავებით, რომელიც აუცილებელია გადაწერის პროცესში. პოემა ხელნაწერში მთლიანად არ შენახულა, მას შიგდაშიგ ფურცლები დაჰკარგვია, ბოლოშიაც აკლია რამდენიმე ფურცელი, უკანასკნელი დარჩენილი სტროფი არის 1574 (ვახტანგით): „ვინცა გწადდეს ქმრად შეირთე“. ხელნაწერი იწყება წითელი სინგურით დაწერილი სათაურით: „წიგნი ესე რომელ არს ვეფხვის ტყაოსანი წოდებული სპარსულიდამ ქართულსა ენასა ზედა თარგმნული ბირთველის მიერ გალექსილი მკითხველთათვის მზიარულ მყოფელი“. როგორც ვხედავთ, აქ დასახელებულია ვიღაც ბირთველი, რაც ადამიანის საკუთარი სახელია და არა გეოგრაფიული, როგორც, შეიძლება, ერთი შეხედვით ეჩვენოს ვინმეს. გაურკვეველია მხოლოდ—რა მიეწერება ამ ბირთველს; გადმოთარგმნა სპარსულიდან პოემისა თუ გალექსვა მისი? სტრიქონებში სასვენი ნიშნები არაა ნახმარი, „ბირთველის მიერ“ მოთავსებულია ორს სიტყვას შორის, „თარგმნილი“ და „გალექსილი“, ასე რომ ბირთველი შეიძლება მივიღოთ როგორც მთარგმნელად, ისე გამლექსველად; მაგრამ, თუ კონტექსტს მივიღებთ მხედველობაში, ბირთველი უფრო გამლექსველად უნდა იქნეს ნაგულისხმევი. ამ შემთხვევაში საყურადღებო ისაა, რომ პროლოგის შესაფერ სტროფებში დასახელებულია, არა ბირთველი, არამედ რუსთველი: „დავჯე, რუსთველმა გავლექსე“ და „მე რუსთველი ხელობითა“. ასე რომ პოეტი ამ ხელნაწერით გამოდის არა „შოთა რუსთველი“, არამედ „ბირთველ რუსთველი“.

სახელი ბირთველი, როგორც დოკუმენტებიდანა ჩანს, მიღებული ყოფილა ორბელიანთა საგვარეულოში. ცნობილი ისტორიკოსი სტეფანოზ ორბელიანი გადმოგვცემს: „იმ ხანებში (1256 წლის მახლობლად) აღესრულა ძმა სუმბატისა ივანე და დაკრძალულ იქნა ელიკუმთან... ცოტა ხნის შემდეგ მოკვდა შეორე ძმაც, სახელოვანი მებრძოლი ფახრადავლა. და დასაფლავებულ იქნა მათთან. ხოლო მათი ძმისწული ბირთველი გაემართა ჰულალუს ჯარებთან ერთად ბერქაყანის წინააღმდეგ საბრძოლველად ხაზართა. ან ყივჩაყად წოდებულთა, ველზე, დიდი მდინარის პირას, რომელსაც თერგს ეძახიან, და მოიკლა იმ ბრძოლაში 710 წელს“ (1261 წ.)¹. სომხურ წარწერებსა და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში, დაახლოებით 1306—1340 წლებში, იხსენიება აგრეთვე სხვა მთავარი ბირთ-

¹ ისტორია სტეფანოზისა, 1861 წლის გამოცემა, გვ. 304—305; რუსული თარგმანი გ. მინისა — Исследования и статьи, стр. 383, Москва 1896 г.

ველ ორბელიანი, ძე ელიკუმისა¹. ქართული დოკუმენტებიდან ჩანს კონსტანტინე მეფისათვის (1407—1412 წ.) „ერთგული და დიდად ნამსახური ბირთველი, წამებულისა შვილი“ (ქრონიკები II, 220—221), რომელიც აგრეთვე ორბელიანთა გვარია წარმომადგენელი უნდა იყოს. არის აგრეთვე ცნობა იმის შესახებ, რომ 1438 წელს ალექსანდრე მეფემ მოაწამლვინა ბეშქენ ორბელიანი, ძე სუმბატისა და შვილისშვილი ბირთველისა².

მეორეს მხრით; სახელი ბირთველი გვხვდება თუმანიშვილთა საგვარეულოშიაც, რომელშიც მტკიცედ ჰქონდა ფეხი მოკიდებული ლიტერატურულ ტრადიციებს; ამ გვარეულობამ მოგვცა არა ერთი და ორი მოტრფიალე და მეცენატი ლიტერატურისა, აგრეთვე პოეტი და მწერალი. მისი წარმომადგენელი, ყოველ შემთხვევაში მე-17 საუკუნიდან, გვხვდებიან მეფეთა მდივნის, მწიგნობრის, მწიგნობართ-უხუცესის და კარის პოეტის თანამდებობაზე³. 1654 წელს დაწერილია ერთი სიგელი როსტომ მეფისა და დედოფლის მარიამისა „ხელითა კარის მდივან-მწიგნობრის ბირთველისათა“⁴; ექვი არაა, ეს ბირთველი არის როსტომ მეფის მდივანი ბირთველ თუმანიშვილი, რომელიც 1626—1661 წლებშია ცნობილი. ეს ის ბირთველია, რომლის შესახებ „რუსთველისა და თეიმურაზის გაბაასებაში“ არჩილი თეიმურაზს ათქმევინებს: „ბირთველმაც თქვა ჩემი ძვირი, ენა ძირში ამოუართვი“⁵, ესე იგი—ამოუქერიო. 1710 წელს ერთერთი სიგელი ქაიხოსრო მეფისა დაწერილია „ხელითა კარის მწიგნობრის თუმანიშვილის ბირთველისათა“ (ქრონიკები II, 502). ბირთველ თუმანიშვილი ცნობილია მე-19 საუკუნის პირველს შესამდგომაც. ეს არის 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ბირთველ თუმანიშვილი, რომლის მამას გიორგი რქმევია; მის საგვარეულოში დარჩენილი ცნობებით, ის დაბადებულია 1760 წელს და გარდაცვლილა 1836 წელს⁶. 1801 წელს დავით ბატონიშვილს მდივნის ბირთველ თუმანიშვილისათვის გადაუცია სამი ოჯახი სამეფო გლეხებისა და ერთი ტფილისელი მოქალაქისათვის ჩამორთმეული სახლი (Акты I, 302). 1802 წელს ბირთველ თუმანიშვილი დაუნიშნიათ დუშეთის სამაზრო სასამართლოს „ზასედატელად“ (Акты I, 386) და ის, როგორც ღენერალი ტუჩკოვი აუწყებს ლაზარევს, ამ წელს მოწამე გამხდარა დუშეთიდან ვახტანგ ბატონიშვილის გაპარვისა (Акты I, 175). 1804 წელს ალექსანდრე პირველს, სხვა ქართველებთან

¹ Г. Овсеян, потомство Тарсача Орбелиана и Мина-Хатуны, Христиан. Восток II, 229, 230, 233, 234, 248.

² თომა მეწოდელა, გამ. პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგისა, ტფილისი 1937, გვ. 24.

³ ასეთებია: გივი ზურაბისძე თუმანიშვილი, მდივანი არჩილისა მოსკოვში; შიომ თუმანიშვილი, მდივან-მწიგნობარი ირაკლი I და იმამ-ყული-ხანისა; დიმიტრი იოსებისძე თუმანიშვილი, მდივანი და თანამედროვე იოანე ბატონიშვილისა მე-19 საუკ. დამდეგს, მდივანი ვგნატე თუმანიშვილი და მისი შვილები გიორგი და დავით მდივნები; გიორგი, მომპოვნელია ე. წ. არტანუჯელი ვეფხის-ტყაოსნისა და პოემაში რამდენიმე სტროფის შემტანელი.

⁴ თ. ქორღანისა, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 4.

⁵ არჩილიანი, მეათე პასუხი მეფისა.

⁶ ამ ბირთველის შვილი იყო პოეტი მიხეილ ბირთველისძე თუმანიშვილი (1818—1875), მამა გიორგი თუმანიშვილისა და ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთელისა.

ერთად, ბირთველ თუმანიშვილიც დაუჯილდოვებია (АКТЫ II, 45). 1832 წლის შეთქმულების ბირთველი ძალზე მოხუცებულია, შეთქმულების მთავარი მოქმედი პირები მას პირდაპირ გაურბიან, ყველაფერს არ ეუბნებიან და თითქოს საბუთიანდაც, რადგანაც თვითონ თუმანიშვილი აჩვენებს, რომ ის განვებ აქეზებდა მათ, რათა მათგან ყველაფერი დაწვრილებით გაეგო და მთავრობისათვის მოეხსენებია. მთავრობის განაჩენით „ტიტულიარნი სოვეტნიკი“ ბირთველ თუმანიშვილი იმ პირთა რიცხვში მოხვდა, რომელნიც „სასტიკი მეთვალყურეობის ქვეშ დარჩენ“¹.

საბუთების მიხედვით ამ დროს თითქოს არსებობდა მეორე ბირთველ თუმანიშვილიც, მართლაც, თეიმურაზ ბატონიშვილის კატალოგში (საქართველოს მუზეუმი, ხელნაწერი A ფონდისა № 1091. ფ. 88) ვკითხულობთ: „მოთხრობა შემოკლებული დალაი-ლამისთვის, ბუნებითი ისტორია ასურასტანისა, თარგმნილი ქართულად რუსულისაგან ენისა ავთანდილ თუმანიშვილისაგან, პატარა ბირთველის ძისა“. ეს ავთანდილი არის შვილი 1832 წლის შეთქმულების ჰონაწილის ბირთველ თუმანიშვილისა, რომელსაც, როგორც ჩანს, „პატარა ბირთველს“ ეძახდნენ, ალბათ, უნდა ვიფიქროთ, გასარჩევად სხვა, დიდი, ბირთველ თუმანიშვილისაგან. ამის სასარგებლოდ უფრო შემდეგი გარემოება ლაპარაკობს: 1802 წლის 8 მაისს გაიხსნა „საქართველოს უზენაესი სამმართველო“ და დაინიშნა ზაზრების მოხელეებიც; დუშეთის სამაზრო სამსჯავროს „ზასედატელად“ დაინიშნა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ბირთველ თუმანიშვილი. ამავე დროს ბირთველ თუმანიშვილივე დაინიშნა გორის სამაზრო სამსჯავროს „ზასედატელად“ (АКТЫ I, 449); უტყველია, აქ ორ სხვადასხვა ბირთველ თუმანიშვილთან გვაქვს საქმე. ალბათ, ეს მეორე ბირთველია ის ბირთველ თუმანიშვილი, რომელსაც 1809 წელს მონაწილეობა მიუღია გორის მაზრაში ხუთი ოსის დაქვრავში, რომელნიც, ბანდიტობისათვის, როგორც დოკუმენტშია აღნიშნული, ჩამოუხვრჩიათ გორსა და ცხინვალში (АКТЫ IV, 458).

ვინ არის პოემის ახლად მოპოვებული ხელნაწერის ბირთველი? როგორც ზემოთ აღვნიშნე, არსებობს შეხედულება, რომელიც ვეფხის-ტყაოსნის ავტორს რუსთველს ორბელიანთა გვარს უკავშირებს; ის, ვინც ამას გაიზიარებს (გაუზიარებია ის, მაგალითად, მოქ. ნათენაძეს თავის მოხსენებაში), უარს არ იტყვის იმაზე, რომ აღნიშნული ნათესაობა გაათავოვოს და პირველში დაინახოს 1261 წელს გარდაცვლილი ბირთველ ორბელიანი. მე ძალიან შორსა ვარ ასეთი განზრახვისაგან და კატეგორიულად ვაცხადებ, რომ „ბირთველი“ არ არის სახელი ვეფხის-ტყაოსნის ავტორისა, — არცერთი გადმოცემა ასეთ რამეს. მხარს არ უჭერს, — ის პირწავარდნილი სიყალბეა, შეგნებულად ჩადენილი; ყალბის ჩამდენი არის ერთერთი მეცხრამეტე საუკუნის ზემოდასახელებული ბირთველ თუმანიშვილთაგან, მაგრამ რომელი: 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, თუ მეორე, დღემდე უცნობი სხვა დოკუმენტებით?

მე მგონია, რომ ეს უნდა იყოს არა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ბირთველი, არამედ მეორე, და აი რატომ. მწერალთა მუზეუმში ინახება 1802

¹ АКТЫ VIII, 412. გ. გოხალიძე ილი, 1832 წლის შეთქმულება, გვ. 221, 252—255, 423, :95—7.

წლის ხელნაწერი ვეფხის-ტყაოსნისა (№ 76), რომელსაც ბოლოში ტექსტისავე ხელით ასეთი მინაწერი აქვს: „აღვსწერე თავადმან გიორგისძე ბირთველ თუმანოვმან ჟამსა შინა ღუშეთის უეზნის სულში მსაჯულობისა ჩემისასა. აღმომკითხველნო, ვითხოვ საღმრთო მიჯნურობით შეწყნარებასა წიგნისა ამისასა, რომელიც განსრულდა ნოემბრის ი, ქორონიკონსა უფ, წელსა ჩუბ. БИРТЕВЪ“. როგორც ვხედავთ, ეს ხელნაწერი გადაწერილია შეთქმულების მონაწილის ბირთველ გიორგის ძის მიერ. რას წარმოადგენს ის? ეს არის ღრცელი. ჩამატებიან-დამატებიანი, რედაქცია პოემისა, რომელშიაც შიგნით 9ა ზედმეტი სტროფია, ხოლო ბოლოში ინდო-ხატაელთა ამბავიც. ამის შემდეგ რადღა უნდა გადაეწერა იმავე ბირთველს სხვა ცალი ვეფხის-ტყაოსნისა, ისიც სხვა, ე. წ. ვახტანგისეული რედაქციისა? ვთქვათ, ვეფხის-ტყაოსნისადმი საგანგებო ინტერესით და სიყვარულით. მაგრამ შეეძლოო კი გადაეწერა მას ის? ვერა! საქმე ისაა, რომ ეს ნუსხა, როგორც ვთქვით, გადაწერილია 1835 წლის შემდეგ, ბირთველ გიორგის ძე კი გარდაიცვალა 1836 წელს; ის ჯერ კიდევ 1833 წელს იმდენად მოხუცებული და დაუძღურებელია, რომ 1836 წელს, გარდაცვალების წელს, იმას ასეთი ნუსხების დამზადების თავი აღარ ექნებოდა, კიდევაც რომ ვიფიქროთ, რომ ნუსხა სწორედ 1836 წელს, და არა უფრო გვიანაა დამზადებული. თან იმასაც უნდა გაეწიოს რამოდენადმე ანგარიში, რომ ეს ორი ნუსხა სულ სხვადასხვა ხელითაა გადაწერილი და, ყოველ შემთხვევაში, ერთს გადამწერს არ გულისხმობს. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ სიყალბის ჩამდენი არის გორის მსაჯული ბირთველი.

როგორც არ უნდა იყოს, ეს სიყალბე მაჩვენებელია იმისა, რომ მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ჯერ კიდევ შესაძლებელი ყოფილა პოეტის ტრადიციული სახელის „შოთას“ მაგიერ სხვა სახელის წამოყენება.

ამგვარად, დასკვნები ამ პატარა ექსკურსისა ასე შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ:

1. ტრადიცია, რომ ვეფხის-ტყაოსნის ავტორი არის რუსთველი, პოემის პროლოგისა და ეპილოგის მიხედვით შედარებით ძველია.

2. ამ რუსთველის მესხეთთან დაკავშირება არ შეიძლება იმ ადგილის მიხედვით, სადაც ნათქვამია: „ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა“, ვინაიდან ეს ადგილი გულისხმობს არა ვეფხის-ტყაოსნის ავტორს რუსთველს, არამედ მის მიმბაძველსა და გამგრძელებელ სხვა პოეტს.

3. რუსთველს რომ სახელად შოთა ერქვა, ეს შეხედულება ჩამოყალიბდა მე-17 საუკუნის დამდეგს და ის იმდენად მერყევია, რომ არ დარჩენილა არცერთი პიროვნება, რომელიც შოთას სახელით არის ცნობილი ჩვენს წარსულში, რომელიც ამათუიმ მკვლევარს ვეფხის-ტყაოსნის რუსთველად არ აღიარებოს.

4. ეს შეხედულება პირველად უნდა ჩამოეყალიბებინოს ცნობილს ნიკიფორენიკოლოზ ომანის ძე ჩოლოყაშვილს, რომელსაც ამაში პოეტი თეიმურაზ პირველი იმდენად დაუჯერებია, რომ 1629 წელს ეს შეხედულება წერილობით გამოათქმევინა მას.

5. ამ შეხედულებას საფუძვლად უდევს გარდმოცემა რუსთველის მე-კურკლეთ-უხუცესობისა და ჯვარის მონასტერში ცხოვრების შესახებ, ერთის მხრით, ხოლო მეორეს მხრით—ჯვარის მონასტრის «სვინაქსრის» ცნობა „მე-კურკლეთ-უხუცესის შოთას“ შესახებ.

6. ეს შეხედულება აბსოლუტურად გაზიარებული არ ყოფილა არამც თუ მე-17 და მე-18 საუკუნეებში, მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარშიაც კი შესაძლებელი გამხდარა „შოთას“ მაგიერ „ბირთველის“ გამოცხადება პოეტის სახელად.

7. ეს „ბირთველი“ არის არა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ბირთველ გიორგის ძე, დუშეთის მსაჯული, არამედ მეორე, დღემდე უცნობი ბირთველ თუქანიშვილი, გორის მაზრის მსაჯული¹.

C

ვეფხის-ტყაოსნის დაბოლოებისათვის *

რუსთველთან გაბაასებაში თეიმურაზ პირველი, არჩილ მეფის გადმოცემით, ვეფხის-ტყაოსნის ავტორს ეუბნება:

ერთი ამბავი აიწყე, ბოლოც სხვათ შეგითავესა“.

აქედან ჩანს, რომ 1681—3 წლებში, როდესაც დაწერილია აღნიშნული „გაბაასება“, ჩვენში უკვე იცოდნენ, რომ ყველაფერი ის, რასაც შეიცავდა იმ დროს არსებული და ცნობილი ხელნაწერები ჩვენი პოემისა, მის ავტორს არ ეკუთვნის, რომ, ყოველ შემთხვევაში, ბოლო მიხი, ესე იგი—დასასრული, მას, ავტორს, სხვებმა „შეუთავეს“. საკითხავია მხოლოდ, საიდან რომელი ნაწილიდან ან თავიდან, უნდა გვიპარაუდოთ ეს დამატება, ან „შევსება“.

არჩილი ამის შესახებ, სამწუხაროდ, არას ამბობს, მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია გავეგრძეოთ იმაში, თუ რას გულისხმობდა იმდროინდელი ტრადიცია ამ „ბოლოდ“. ამ შემთხვევაში პირველ ყოვლისა უნდა მივმართოთ პოემის 1712 წლის გამოცემას, ამ გამოცემაში პოემა არსებითად თავდება „ავთანდილისა და თინათინის ქორწილის“ ამბით, ყველა ის თავი, რომელიც ამ ქორწილის ამბავს მისდევს ხელნაწერებში (გარდა 17 სტოფისა), იმაში გამოტოვებულია, იმიტომ კი არა, რომ ეს თავები არ იყო ვითომცდა იმ მოკლე ხელნაწერში, რომელიც თითქოს 1712 წლის გამოცემის რედაქტორმა უცვლელად გადმობეჭდა,—იმ დროს ასეთი ხელნაწერის არსებობა არსაიდან არ ჩანს,—არამედ იმიტომ, რომ რედაქტორი ტრადიციით დარწმუნებული იყო, რომ სწორედ ეს თავები წარმოადგენენ პოემის „შეთავებულ“ ნაწილს. ასეთი ტრადიცია რომ არსებობდა ჯერ კიდევ 1712 წლის გამოცემის რედაქციის შექმნამდე, ამას ადასტურებს ყოფ. წერა-კითხვის საზოგად. ხელნაწერი № 5006, რომელიც მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის. ამ ხელნაწერში „ავთანდილისა და

¹ მოხსენებულია ძველმა ქართული ლიტერატურის კათედრის საჯარო სხდომაზე 1938 წელს.

* მოსახრება, წარდგენილი პოემის საიუბილეო, აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში 1936 წელს; აქ იბეჭდება ოდნავი შესწორებით.

თინათინის ქორწილს უშუალოდ მისდევს ის სტროფი, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ ამ ამბის შემდეგ 1712 წლის გამოცემაში, სახელდობრ: „ტარიელს და ცოლსა მისსა მიხვდა მათი საწადელი“. გადამწერს დაუწყია ამ სტროფის წერა, მაგრამ არ დაუმთავრებია: დაუწერია პირველი ტაეპი მისი და ნახევარი მეორისა, უცბათ შეუწყვეტია წერა და გადასულა პირდაპირ ინდოხატაელთა ამბაზე, ეს მოვლენა აიხსნება არა იმით, როგორც განსვენებული დ. კარიკაშვილი ამბობდა ჯერ კიდევ 1913 წელს („ვეფხისტყაოსნის შედგენილობა“. ჟურნალი „განათლება“ 1913 წ. VI), თითქოს გადამწერს ხელთა ჰქონდა ჯერ მოკლე ხელნაწერი, რომელშიაც გავრძელებებს ადგილი არ ჰქონია, მერე კი ვრცელი რედაქცია, არამედ იმით, რომ მასაც თავდაპირველად პოემის დაბოლოება იმავე ტრადიციის მიხედვით უნდოდა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა 1712 წლის გამოცემის რედაქტორი, მაგრამ მერე გადაუფიქრია და მოუცია ვრცელი, დამატებიანი რედაქცია მისი.

ამნაირად, აღნიშნულ ეპოქაში გავრცელებული და განმტკიცებული ტრადიციით, რომელსაც მეცნიერული, ფილოლოგიური ანალიზიც ამართლებს, ინდოხატაელთა, ხვარაზმეღთა და ძმადნაფიც გმირთა გარდაცვალების ამბები ვეფხისტყაოსნის დამატება—გავრძელებათა სერიას ეკუთვნის. მაგრამ ტრადიციას ყველაფერი არ სცოდნია; საფიქრებელია, რომ ამ დამატებათა სერიას ეკუთვნის აგრეთვე ის თავიც, რომელსაც ეწოდება „ქორწილი აეთანდილისა და თინათინისა“ არაბეთს. ამ თეზას, რასაკვირველია, არ გაიზიარებს ის ფრთა რუსთველოლოგებისა, რომელსაც ზემოჩამოთვლილი ამბებიც კი პოემის ავტორის ქმნილებად მიაჩნია; შეაშფოთებს ის ალბათ იმ ფრთასაც, რომელიც პოემის მოცულობის საკითხში 1712 წლის გამოცემის რედაქციის ტრადიციას ემყარება, შეაშფოთებს სწორედ იმიტომ, რომ მისთვის ეს რედაქცია ამ საკითხში უცვლელი ავტორიტეტია, მაშასადამე, მით უფრო საჭირო და აუცილებელია ამ თეზის დასაბუთება.

1. ძმადნაფიცი გმირების არაბეთს მოსვლა უქვეყლად საზეიმო მოვლენას წარმოადგენს ზოგჯერ პოემაში. არსებითს მხარეს ამ მოვლენისას შეადგენს: ა) დაკმაყოფილება როსტევანის ცნობისმოყვარეობისა, მან საკუთარი თვალთი იხილა და გაიცნო „უცხო მოყმე“, რომელსაც ის, ცოლითურთ, სტუმრად ღებულობს თავის სახლში; ბ) დაბრუნება როსტევანისათვის თითქმის დაკარგულის, ხოლო თინათინისათვის გამარჯვებული აეთანდილისა; გ) შეერთება აეთანდილისა და თინათინისა; დ) გამოცხადება აეთანდილისა, როგორც თინათინის ქმრისა, მეფედ და დალოცვა მისი. ცხადია, პოეტს შესაფერისი ექსპრესიით უნდა გამოემქვანებია ეს მომენტები თავის მოთხრობაში და გამოამყვანა კიდევაც (1503—1548)¹. ამის შემდეგ საგანგებოდ შეჩერება საქორწილო ზეიმზე პოეტისათვის, რომელიც, როგორც ცნობილია, ვაუტრის ამათუიმ მომენტის გაქიანურებით აღწერას და არაერთხელ შენიშნავს ხოლმე: „რას ვაგრძელებდე“?—მოულოდნელია. ამით მე იმისი თქმა კი ხრ მინდა, რომ არაბეთის ზეიმი ქორწილის მომენტს ადგილი არ ჰქონია, ქორწილს უქვეყელია გადინდიდენ, მაგრამ პოეტის აღწერილობაში ეს მომენტი, როგორც შედარებით

¹ სტროფების სათვალავი ამ ექსკურსში მოცემულია 1937 წლის აკადემიური გამოცემით.

არაშინაშენლოვანი, ვერ მიიპყრობდა იმდენს ყურადღებას, რომ ის ცალკე თავად გამოეყო მას. ეს რომ ასეა, შემდეგიდანა ჩანს.

2. აღწერილობა ამ თავში მოცემული. ქორწილისა დიდად განსხვავდება იმ ქორწილთა აღწერილობისაგან, რომელთაც იხდიან მელიქ-სურხავის სამფლობელოში, ფრიდონის სამეფოში და ინდოეთში. აღნიშნულ ქორწილთა აღწერილობა შესდგება ორი მომენტისაგან: სმა-პურობისა და ძღვნობისაგან. პირველი, სმა-პურობის, მომენტი პრეტს იმდენად არ აინტერესებს, რამდენადაც ძღვნობის, ამიტომ იმას ის ძალიან მოკლედ და ლაკონიკურად აგვიწერს ხოლმე. მართლაც, მელიქ-სურხავის ქორწილის შესახებ პოეტი მოკლედ შენიშნავს: „ზღვათა მეფე გარდაიხდის მუნ ქორწილსა მეტად დიდსა“ (1437). ამას მოჰყვება საკმაოდ ვრცელი აღწერა ძღვნობისა (1438—1440). ასევე მოკლედ აგვიწერს პოეტი ფრიდონის სამეფოში გადახდილ ქორწილს: „მგოსანნი მოდგეს, ისმოდის ხმა სიმღერისა ტკბილისა, ქორწილი ქმნეს და გამრავლდა ძღვნობა ლარისა ლბილისა“ (1464); ამის შემდეგ დაწვრილებით აღწერილია ძღვნობის მომენტი (1465—1467), რომელიც დაბოლოებულია მოკლე შენიშვნით, რომ ეს ქორწილი რვა დღეს გაგრძელდაო (1468). ასევე ლაკონიკურადაა მოცემული ეს მომენტი ინდოეთის ქორწილის აღწერილობაშიც.

სმა-პურობა, გახარება ქმნეს, ჯალაბი გაადიდეს,
 ვითარცა ქორწინობა ხამს, ეგეთსა გარდიხდიდეს;
 მათ ოთხთავე თავის-თავის ძღვენსა სწორად მიართმიდეს,
 ვლახაკათავის საბოძვარსა, საჭურჭლესა ერთგან ჰყრიდეს.

ეხლა თუ არაბეთის ქორწილს გადავავლებთ თვალს, აქ მეტად გაჭიანურებულია სმა-პურობის მომენტი: არ არის დავიწყებული არც სიმრავლე დაბოცილი ცხვრისა და ძროხისა (1550), არც ჯამ-ქიქებისა და სხვა ჭურჭლეულობისა (1551), არც მუტობინი (1552), არც წყარო ღვინისა (1552) და ბინდით ცისკრამდის ერთი თვის განმავლობაში სმა (1552, 1560), არც არაბთა მეფის პურობა-მისპინძლობა (1554, 1556), არც ტარიელის მაყრობა (1553) და ღვინოსმულობა (1559). თან სმა-პურობისა და ძღვნობის მომენტები ამ აღწერილობაში განცალკევებულად კი არ არიან წარმოდგენილნი ერთიმეორისაგან, როგორც სამს ზემოდასახელებულს შემთხვევაში, არამედ ერთიმეორეში არიან არეულნი: 1550 სტროფი იწყება სმა-პურობით და თავდება ძღვნობით, 1551-2 სტროფებში მოცემულია სმა-პურობის მომენტი, 1553-ში ძღვნობისა; 1554 სტროფი იწყება პურობით, 1555 თავდება ძღვნობით; 1556 სტროფში მოცემულია ორივე მომენტი, 1557-59 აგვიწერს ძღვნობას, 1560 ურთხავა და მეორესაც. ყველაფერი ეს არ უდგება პოეტის მანერას ქორწილთა აღწერილობის საქმეში. მე ვფიქრობ, ქორწილის აღწერილობა არაბეთის ზეიმში პოეტმა მოგვცა, ჩვეულებებისამებრ, ლაკონიკურად, ერთს მხოლოდ სტროფში, რომელიც უშუალოდ მისდევდა ამ ზეიმის ოთხი ზემოაღმოთვლილი მომენტის აღწერილობას, სახელდობრ:

რას ვაგრძელებდემ? გარდახდეს დღენი ერთისა თვისანი;
 თამაშობდიან, არ იყვნეს ყოლა გაყრანი სმისანი.

ტარიელს სძღვნიან უცხონი თვალნი ლალისა ქვისანი,
 მათ ყოვლთა მათნი ელვანი ჰფარვენ მართ ვითა მზისანი (1560).

3. ამ საცილობელ თავში ყურადღებას იქცევს ის ადგილი, სადაც კამათი და თავისებური ვაჭრობაა გამართული ტარიელსა და ავთანდილს შორის იმის შესახებ, წაჰყევს თუ არა უკანასკნელი თავის ძმობილს ინდოეთში (1564—1566). ვფიქრობ, ეს სცენა უადგილოა მას შემდეგ, რაც ეს საკითხი ჯერ კიდევ ფრიდონის სამფლობელოში ყოფნისას გადაწყდა, ავთანდილს აქვე ჰქონდა გადაწყვეტილი, რომ ის თავის მეგობარს ინდოეთში მიაცილებდა, ინდოეთიდან კი არაბეთს დაბრუნდებოდა და თავის საქმეს მოაგვარებდა. ეს შემდეგიდან ჩანს. როდესაც ტარიელმა ფრიდონის პირით შეუთვალა ავთანდილს, რომ მე აქედან უნდა არაბეთს წამოვიდე და შენს მიჯნურს შეგაერთო (1470—1475), ის უპასუხებს:

ესეა ჩემი საწადი და ჩემი მოსანდომარე,
ინდოეთს გნახო მორჭმული, საჯდომთა ზედან მჯდომარე,
გვერცავე გიჯდეს მნათობი, პირი ელვათა მკრომარე...

—
რა გამისრულდეს ესენი ჩემნი გულისა ნებანი,
მაშინლა მივალ არაბეთს, მომხვდეს მის მზისა ხლებანი
(1478—9).

ამის შემდეგ ერთხელ კიდევ შეეკამათებინა მეგობრები ერთმანეთს (1480—1490), მაგრამ საკითხი ავთანდილის ინდოეთში გაყოლის შესახებ კი არ იხსნება, ის მხოლოდ სხვა მიმართულებით წყდება; ავთანდილის მარშრუტი იყო: ფრიდონი—ინდოეთი—არაბეთი, გაიმარჯვა ტარიელის მარშრუტმა: ფრიდონი—არაბეთი—ინდოეთი. საკითხი რომ არ მოხსნილა, ამას ფრიდონის გამოყოლაც უნდა ამჟღავნებდეს (1491), და თუ ის ფრიდონისას მოიხსნებოდა და უარყოფითად გადაწყდებოდა, მაშინ მით უმეტეს გაუმართლებელი იქნებოდა მისი ხელშეორედ დასმა არაბეთში. ამიტომ ამ საცილობელ თავში პოეტს უნდა ეკუთვნოდეს აგრეთვე ის სტროფიც, სადაც ნათქვამია:

გაემართნეს და წავიდეს დია სპითა და ბარგითა
ტარიელ, ფრიდონ, ავთანდილ თავითა მეტად კარგითა;
კაცი ოთხმოცი ათასი ჰყვა ცხენებითა ვარგითა
მივლენ სამნივე გულითა ერთმანეთისა მარგითა
(1577).

მხოლოდ ამ სტროფში „ოთხმოცი ათასი“ შეიძლება წარმოადგენდეს თავდაპირველის, რაღაც პატარა, შედარებით, რიცხვის შემდეგში გადასწორებას.

4. ამ თავში ვხედავთ წინააღმდეგობას წინა ნათქვამთან და, თუ გნებავთ, ერთგვარ ულოგიკობასაც. ა) „მას ღღეს“ ავთანდილ პატრონად ზის და ხელმწიფე ზენია“ (1549). ასე იწყება ეს თავი. „მას ღღეს“ ესე იგი, ჩვენ გმირების არაბეთში მოსვლისას, თინათინია „პატრონი და ხელმწიფე ზენია“ და არა ავთანდილი; მართალია, უკანასკნელი გამოაცხადეს მეფედ (1546), მაგრამ როგორც ქმარი თინათინისა; როსტევეანმა წინათვე განუცხადა ტარიელს: ავთანდილს სიძედ ვლებულობ მხოლოდ, „თვით მეფობა ქალსა ჩემსა მივეც, აქვს და მას

ეფერა“ (1526), ბ) ამავე სტროფით ისე გამოდის, თითქოს ტარიელ და ნესტანი სხედან ტახტზე ავთანდილთან და თინათინთან ერთად, ნამდვილად კი, როგორც 1542—43 სტროფებიდან ჩანს, ტახტზე მხოლოდ უკანასკნელი სხედან, თინათინს უნდოდა დაესხა ისინი თავისთან, მაგრამ ტარიელმა ეს წინადადება და სურვილი თავაზიანად უარყო; ცოტახნის შემდეგ ისინი მათთვის საგანგებოდ გაწვადებულ ტახტ-საჯდომზე დასხდნენ (1555). გ) თინათინის გაყრით და მოშორებით გულდამწვარი ნესტანი ეუბნება მას: „ვითა მე შენთვის დამწვარვარ, აგრევე შენ ჩემთვის დნებოდი“ (1571); მართალი გითხრათ, ასეთი წინადადება, ცოტა არ იყოს, უხერხული, უაზრო და არაბუნებრივია.

5. ამ თავში ბევრია ულაზათო, პოეტიკის თვალსაზრისით, სტროფი; განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევენ ამ მხრივ მეორე (1550) და უკანასკნელი (1578) სტროფები მათი ისეთი ვულგარული ტაეპებითა და შედარებებით, როგორცაა: „ძროხა და ცხვარი დაკლული არს უმრავლესი ხავისა“ (სიმრავლის აღსანიშნელი სიტყვიერი მარაგი პოეტისა პირდაპირ ამოუწურავია, რომ ასეთ რამესთვის არ მიემართნა) და „ღვინოსა სმევდეს არ დოსა“. არც რიტმია ყოველთვის სწორი და გამართული; მაგალითად, 1561 და 1571 სტროფების, რომელნიც თითქოს დაბალი შაირითა არიან შეწყობილნი, პირველი ტაეპი იკითხება ასე: „ტარიელ ჰგვანდის ვარდსა და იყვის ფიფქისა ბოთველად“, „ნესტან-დარეჯან თქვა: ნეტამც ყოლე არ შემოგცნებოდი“, აქ: ნამდვილად რომ ვთქვათ, არავითარი რიტმი არაა, არც დაბალის და არც მაღალი შაირის.

6. ამ თავში გვხვდება ისეთი ლექსიკური ფაქტები, რაც პოემის ძირითადმა ნაწილმა არ იცის; ასეთია სიტყვები: „მესავისა“ (1550) „სადილად“ (1578), „დოსა“ (1578), „კოკლი“ (1553).

7. ამ თავში, მეორე მხრით, არის ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, რომელნიც ანათესავებენ მას დამატება-გაგრძელების თავებთან, რამდენადაც ისინი მხოლოდ ამ უკანასკნელებში გვხვდებიან. ასეთია:

„ნესტან-ჯარ“ (1549), ასეთი ფორმით ეს სახელი მხოლოდ ინდო-ხატაელთა ამბავში გვაქვს (1629); „ხავის“ (1550) შესადარებლად გვხვდება მხოლოდ „ინდოთ მეფის სიკვდილის ცნობის ამბავში“ (1590); „რომანული თვალი“ (1558) გვხვდება დამატებათა ბოლოში (ს. კაკაბაძის პირველი გამოცემის 1721); „დაუტყლეს ვარდს“ (1575) გვხვდება მხოლოდ ინდო-ხატაელთა ამბავში (1629); „უდილადოსა“ (1578) გვხვდება ხვარაზმელთა ამბავში (ს. კაკაბაძის გამოცემა 1660).

პოემა თავდება ავთანდილისა და თინათინის დალოცვით და ტარიელის განცხადებით თინათინისადმი:

.....შემიყრიხართ, აღარა გეწვავს ცეცხლთა დება,
ქმარი შენი ძმაა ჩემი, შწადს აგრეთვე თქვენი დება (1548).

ცხადია, პოეტი ტარიელსა და ნესტანს არაბეთში ვერ დასტოვებდა, მაგრამ ინდოეთში შათ დასაბრუნებლად საჭირო არ იყო ყველაფერი ის, რაც ხელნაწერებში ამ დალოცვას მისდევს, ამას პოეტი მოახერხებდა რამდენიმე სტროფითაც, რომელნიც გაფანტულნი არიან და საძიებლნი დამატება-გა-

გრძელებათა სტროფებში. ძნელია, რასაკვირველია, ექვმიუტანლად აღნიშვნა იმისა, თუ რა ეკუთვნის პოემის ავტორს კერძოდ იმ თავში, რომელშიაც აწერილია „ავთანდილისა და თინათინის ქორწილი“, შეიძლება მხოლოდ ვიფიქროთ, რომ მისი კუთვნილება აქ ორს ზემოდასახელებულ სტროფს (1560, 1577) არ უნდა აღემატებოდეს. პოეტმა საკმაო სისრულით აგვიწერა არსებითი მომენტები არაბეთის ზეიმისა (1503—1548), და უშუალოდ მიაყოლა:

რას ვავრძელებდე? გარდახდეს დღენი ერთისა თვისანი (1560),
გაემართეს და წავიდეს დია სპითა და ბარგითა (1577).

ტარიელს და ცოლსა მისსა მიხვდა მათი საწადელი (1637).

აქას მოსდევს: 1639, 1640, 1654, 1655, 1656, 1661, 1664, 1666.

ასე მეხატება მე დაახლოვებით დასასრული ჩვენი პოემისა.